

СУДДІВСЬКИЙ РОЗСУД У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ

JUDICIAL JUDGMENT IN CRIMINAL LAW

Шмонько Ю.М., студентка III курсу

*Інститут прокуратури та кримінальної юстиції
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Гущин О.О., студент II курсу

*Інститут прокуратури та кримінальної юстиції
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Активне реформування національної судової системи відповідно до встановлених історією міжнародних стандартів і спроби запровадження механізмів, покликаних на відновлення довіри до судової влади, яка в нашій країні є досить низькою, призвели до істотних змін у розумінні багатьох аспектів судової гілки влади. Проте деяка проблематика, попри тривалу історію та кількість напрацьованого матеріалу, до сих пір залишається нечітко визначеною і вимагає більш конкретного розгляду. Серед таких елементів автори виділяють і досліджуване явище.

Статтю присвячено дослідженню явища «суддівського розсуду». Проаналізовані різні підходи дослідників до визначення цього поняття, враховуючи його особливості та характерні ознаки, серед яких виділено, зокрема, і суб'єкт суддівської дискреції. Розглянуто сутність меж суддівського розсуду, різних способів їх класифікації та проведено дослідження кримінального законодавства щодо цього питання. Акцентовано увагу на особливостях застосування суддівського розсуду на практиці з урахуванням особливостей національної системи правосуддя. Автори враховують підхід до розуміння судового розсуду у різні періоди та епохи історії системи правосуддя.

У статті проводиться аналіз напрацьованої теоретичної бази як вітчизняних, так і зарубіжних науковців з приводу досліджуваного явища. Звернено увагу на актуальність цієї проблематики, враховуючи тенденції, що склалися у системі судової влади останніми роками. Під час написання статті автори використовували такі методи пізнання: загально-філософські (герменевтичний і комунікативний методи); загально-наукові (логічний, історичний, системний методи); спеціальні (статистичний метод) та власні методи (формально-юридичний і порівняльний методи).

У висновку автори зауважують на важливості визначення поняття, меж і характерних ознак судового розсуду у кримінальному праві, а також особливостей його застосування на практиці, що є важливими аспектами для покращення діяльності національної системи законодавства, і вказують, що це буде гарантією справедливого, чесного суду. Підсумовуються точки зору різних вчених і дослідників, акцентується увага на практичному застосуванні суддівського розсуду.

Ключові слова: суддівський розсуд, межі суддівського розсуду, ознаки суддівського розсуду, судова влада, правосуддя.

Active reform of the national judicial system, in accordance with the established international standards and attempts to introduce mechanisms to restore confidence in the judiciary, which is quite low in our country, has led to significant changes in understanding many aspects of the judiciary. However, some issues, despite the long history and amount of material developed, still remain unclear and require more specific consideration. Among such elements, the authors highlight the phenomenon under study.

The article is devoted to the study of the phenomenon of "judicial discretion". Different approaches of researchers to the definition of the concept are analyzed, taking into account its features and characteristics, among which the subject of judicial discretion is singled out. The essence of the limits of judicial discretion, different ways of their classification is considered, and also the research of the criminal legislation concerning this question is made. Emphasis is placed on the peculiarities of the application of judicial discretion in practice, taking into account the peculiarities of the national justice system. The authors take into account the approach to understanding judicial discretion in different periods and epochs of the history of the justice system.

The article analyzes the developed theoretical basis of both domestic and foreign scientists about the studied phenomenon. Attention is drawn to the relevance of this issue, given the trends in the judiciary in recent years. During the writing of the article, the authors used the following methods of cognition: general philosophical (hermeneutic and communicative methods); general scientific (logical, historical, system methods); special (statistical method) as well as own methods (formal-legal and comparative methods).

In conclusion, the authors emphasize the importance of defining the concept, boundaries and characteristics of judicial review in criminal law, as well as the peculiarities of its application in practice, which are important aspects for improving the national legal system and indicate that this will guarantee a fair, fair trial. The points of view of various scientific researchers are summarized and the emphasis is placed on the practical application of judicial discretion.

Key words: judicial discretion, limits of judicial discretion, signs of judicial discretion, judicial power, justice.

Суспільство вже кілька тисячоліть послуговується системою правосуддя для розгляду справ про кримінальне правопорушення. Підхід до розуміння поняття та меж суддівського розсуду змінювався і визначався конкретною епохою. Так, один із видатних діячів французької революції, прибічник якобінців і автор твору революційної літератури Франції «План кримінального права» Жан-Поль Марат пропонував обмежити суддівський розсуд у визначенні міри покарання. Запорізькі ж козаки у питанні суддівського розсуду навпаки надавали йому більші межі, зокрема гетьман як учасник судового процесу наділявся повноваженнями відправляти правосуддя на власний розсуд [1, с. 22–23].

Метою статі є дослідження явища суддівського розсуду крізь призму визначення поняття, аналізу основних елементів та характерних ознак цього явища у кримінальному праві.

Попри такий багатолітній досвід, сучасні реалії вказують на те, що питання суддівського розсуду досі є спірним. У науці кримінального права нині немає єдиної точки зору щодо визначення поняття суддівського розсуду, його меж і видів. Різні вчені, практики та дослідники, які вивчають проблематику дефініції суддівського розсуду, здебільшого керуються визначенням основних принципів і найважливіших елементів досліджуваного поняття, таких як суб'єкт, об'єкт та інші характерні ознаки.

Загалом усі визначення суддівського розсуду як поняття є синонімічними, однак кожна дефініція по-різному розкриває його. Так, В. Канцір визначає суддівський розсуд як процес відповідної розумової інтелектуальної діяльності судді [2, с. 126]. На нашу думку, такий підхід до визначення не є досить повним, адже не враховується вольовий аспект, притаманний суддівському розсуду, його мета, спрямованість та інші елементи, які є характерними

для нього. Вольова ознака є важливою при визначенні цього поняття, оскільки останнє тісно пов'язане з особистістю судді як суб'єкта, на якого покладені повноваження обирати один із альтернативних варіантів рішення справи у кримінальному праві.

Професор права у міжгалузевому центрі в м. Герцілії А. Барак, підходячи до розгляду цього питання, вважає, що суддівський розсуд – це повноваження, надані особі обирати між двома і більше альтернативами, коли кожна з таких альтернатив закінчена [3]. Таке визначення не в повній мірі розкриває суть цього поняття. Хоча воно й вказує на вольовий характер зазначеного явища як повноваження, тобто право обирати між двома альтернативами, проте не беруться до уваги інші важливі ознаки, такі як чітко визначені суб'єкти, об'єкти, спрямованість та окреслення меж суддівського розсуду.

А. Макаренко, досліджуючи питання суддівського розсуду при призначенні міри покарання, визначає його як правозастосовну інтелектуально-вольову діяльність судді, яка представляє собою передбачену кримінальним законом міру свободи вибору одного з варіантів рішення у кримінальній справі [4, с. 44]. При такому досить повному визначенні вчена не бере до уваги конкретні обставини справи, що впливають на рішення суду.

А. Рапог та Ю. Грачова більш докладно підходять до встановлення терміну суддівського розсуду, визначаючи його як здійснюваний у процесуальній формі специфічний аспект правозастосовної діяльності, який передбачає надання для суду у випадках, передбачених кримінально-правовими нормами, повноважень з вибору рішення у межах, встановлених законом, відповідно до волі законодавця, з огляду на принципи права, конкретні обставини вчинення злочину та основи моралі [5, с. 98]. На нашу думку, таке визначення цього явища враховує більшість характерних для нього ознак. Тому вважаємо доцільним використовувати такий підхід до визначення поняття суддівського розсуду.

Не беручи до уваги відмінності підходів до визначення, на наш погляд, більшість із них однаково розглядають суддівський розсуд як обрання суддею одного з кількох дозволених варіантів тлумачення та застосування норм права або варіантів щодо оцінки доказів і встановлення фактів конкретної справи.

З огляду на проаналізовані визначення поняття, підсумовуємо, що йому притаманний перелік характерних ознак, які виступають підставами для його застосування. Зокрема, слід виокремити інтелектуально-вольовий характер, оскільки в самому понятті є слово «розсуд», яке відсилає нас до того, що будь-які рішення, прийняті судом при застосуванні суддівського розсуду, є результатом інтелектуальної, тобто розумової діяльності судді. Вольова ознака полягає в тому, що судді на «власний» розсуд, тобто за своїми переконаннями відносно кожної конкретної справи, виносять рішення. Здебільшого у законах це передбачено в термінологічних формах «може», «має право» «вирішує». Так, суд «може» призначити додаткове покарання у виді штрафу або позбавити права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на власний розсуд, з огляду на обставини справи і у передбачених в Особливій частині Кримінального кодексу та в окремих випадках, передбачених у Загальній частині.

Не менш важливим є суб'єкт, який наділяється повноваженнями щодо такого виду розсуду у кримінальному процесі. З огляду на сам термін, такими суб'єктами владних повноважень є тільки судді. Ю. Грачова влучно зазначає, що це зумовлено тим, що тільки судді наділені правом виносити вирок і призначати покарання [6, с. 22], його вид та/або розмір, передбачені санкцією відповідної статті. Проте не слід забувати, що не тільки суд уповноважений на розсуд у кримінальному праві. Так, прокурор також уповноважений на власний розсуд прийняти рішення про

закриття кримінального провадження на підставі відсутності події або складу кримінального правопорушення.

Визначення міри свободи вибору під час суддівського розсуду є тим елементом, який є гарантією незалежного та демократичного суду шляхом надання певної свободи. Визначаючи межі такої поведінки, він попереджає суддівське свавілля. Враховуючи те, що суддівський розсуд – це повноваження, що надаються судді під час вибору поведінки під час прийняття рішення щодо конкретної справи, то міра такого розсуду виступатиме як обмеження такого повноваження.

З цього приводу М. Шаргородський зазначав, що побудова диспозиції і санкції у кримінальному праві тісно пов'язані з межами суддівського розсуду, адже саме вони встановлюють ту міру свободи, в якій судді уповноважені обирати варіанти здійснення правосуддя. Він зазначає, що визначеність самої диспозиції повинна впливати і на санкцію: чим вужча за визначеністю норма, встановлена в диспозиції, тим менший обсяг свободи розсуду повинен надаватися суду в санкції статті [7, с. 96].

Межі суддівського розсуду зустрічаються не тільки в санкціях статей Особливої частини, а й у Загальній частині Кримінального кодексу, у випадках, передбачених його нормами, і, зокрема, з огляду на індивідуальні обставини кожної справи. Так, судом у разі встановлення обтяжуючих справу обставин не може бути призначене покарання за наявності обставин, що пом'якшують його, на засадах статті 69¹, таким чином обмежуючи суддівський розсуд на підставах, передбачених у Загальній частині Кримінального кодексу України [12].

Загалом питання визначення меж суддівського розсуду у праві загалом і в його кримінальній галузі зокрема є вирішальними для справедливого та незалежного відправлення правосуддя в нашій країні. Як зазначає В. Вапнярчук, межі суддівського розсуду – це сутнісна характеристика процесуальної діяльності суду [8, с. 1].

У вітчизняній практиці було проведено велику кількість досліджень на тему класифікації меж суддівського розсуду. А. Березін у своїх дослідженнях провів розгляд на основі різних критеріїв і виділив такі класифікації меж розсуду: за галузями права (в адміністративному, цивільному, кримінальному судочинстві), за джерелом закріплення (у нормативно-правових актах, в інтерпретаційних актах), за ознакою формального закріплення (закріплені та формально не закріплені у нормативних актах), за способом закріплення (якісні, кількісні), залежно від стадії правозастосовного процесу (у процесі встановлення фактичних обставин справи; під час встановлення юридичних обставин справи; у процесі винесення рішення по справі; у процесі контролю за виконанням винесеного рішення), за ступенем визначеності (абсолютно визначені, відносно визначені) [9, с. 96–114].

К. Єрмакова, намагаючись зробити поділ меж суддівського розсуду, робить кілька класифікацій: за сферою застосування (приватно-правові та публічно правові); залежно від норм права, що регулюють його межі (матеріально-правові та процесуальні); залежно від джерела вияву (зовнішні, закріплені у формально визначених нормах, і внутрішні, тобто такі, що відображені в моральності, культурі та світоглядній настанові) [10, с. 71].

Своєю чергою П. Марков поділяє межі суддівського розсуду на об'єктивні та суб'єктивні [11, с. 79]. Таким чином, вказуємо, що вчені під час визначення меж розсуду та їх класифікації, використовуючи різні формулювання, так само дотримуються ідеї їх поділу на об'єктивні та суб'єктивні. Об'єктивними при цьому визнаються ті межі, що встановлюються законом (нормативно-правовими або інтерпретаційними актами) і не залежать від судді. Суб'єктивними ж визначаються межі розсуду, для яких вирішальною ознакою є суб'єкт здійснення правосуддя та його індивідуальні характеристики, такі як світогляд, виховання, культура, розуміння таких фунда-

ментальних понять як «справедливість», «необхідність», «внутрішні переконання», «ставлення до конкретної справи».

З огляду на те, що межі суддівського розсуду є обмеженням повноважень судді під час розгляду конкретного кримінального провадження, ми не вбачаємо доцільності класифікації на практиці цих меж за різними критеріями. Але такий їх поділ у теоретичному аспекті дозволяє різносторонньо дослідити вказане явище.

З практичної точки зору для дослідження суддівського розсуду велике значення має судова практика. Зумовлено це тим, що в нормах кримінального права зустрічаються такі положення, які не мають чіткого тлумачення, або ж оціночні поняття, через що судді в кожній справі мають на власний розсуд, враховуючи обставини справи, винести рішення. На практиці це призводить до того, що у схожих справах різними суддями неоднаково, а й іноді кардинально протилежно тлумачаться та застосовуються норми права. Так, статтею 81 Кримінального кодексу України «Про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання» передбачено, що воно застосовується лише до осіб, які своєю сумлінною поведінкою та ставленням до праці довели власне виправлення [12]. За такої умови поняття «сумлінної поведінки» та «сумлінного ставлення до праці» є оціночними, а отже умовно-дострокове звільнення від покарання може застосовуватися у разі, якщо суд дійде висновку, що поведінка особи була сумлінною. До таких прикладів також відносяться неоднозначно визначені терміни «щире каяття», «сильне душевне хвилювання».

Як зазначає А. Макаренко, важливу роль у формуванні судової практики в країнах континентального права відіграють рішення вищих судів, які можуть слугувати аналогом переконливих прецедентів [13, с. 170]. У нашій країні до таких аналогів належать рішення Верховного суду України, Вищих спеціалізованих судів, Конституційного Суду. З однієї точки зору більшість суддівського розсуду відбувається при вирішенні справ у судах першої інстанції, але часто можливі випадки, коли суддями з об'єктивних і суб'єктивних причин по-різному тлумачаться норми кримінального права. У таких ситуаціях для єдиного тлумачення судами нижчих інстанцій відбувається розгляд та аналіз спірного питання вищими судами.

Загалом під час розгляду такої проблематики суди вищої інстанції шляхом видання рішення здійснюють суддівський розсуд. Суди нижчої інстанції мають право не погодитися з рішеннями вищих судів (окрім рішень, які приймає Конституційний Суд під час тлумачення норм

Конституції), адже вони мають рекомендаційний характер. Проте на практиці, беручи до уваги авторитетність рішень, прийнятих судами вищої інстанції, судді часто здійснюють правосуддя, спираючись на рішення вищих судів. Тобто вищі суди ніби встановлюють межі для суддівського розсуду для судів нижчої інстанції.

А. Макаренко звертає увагу на особливий характер рішень Конституційного Суду та судів загальної юрисдикції, що мають нормативний характер. Вони виступають як засоби обмеження національної судової системи від довільного судового розсуду під час винесення рішень з аналогічними юридичними фактами справи [13, с. 171].

Підсумовуючи викладений матеріал, ми стверджуємо, що визначення поняття суддівського розсуду у кримінально-правовому вимірі, його характерних ознак, меж, а також застосування на практиці сприятиме покращенню діяльності судової системи в Україні та буде гарантією справедливого відправлення правосуддя, з огляду на юридичні факти кожної справи. Враховуючи думку відомих дослідників цього явища, слід взяти до уваги різні підходи щодо його розуміння, використання, значення в теорії та практиці.

Наділення суду дискреційними повноваженнями має тривалу історію та сприяє забезпеченню здійснення правосуддя. Воно є важливим і необхідним складником судової діяльності. При цьому варто зазначити, що здійснення судового розсуду не суперечить жодному з принципів права, насамперед принципу законності. При розгляді справи суду нечасто трапляються такі норми, які є абсолютно визначеними. Коли у кримінальному законі не можливо детально описати ситуацію, в якій суд діятиме й ухвалюватиме рішення, йому надається право на здійснення дискреції при розгляді деяких питань. Законодавець тому й передає на розсуд суду вирішення низки правових питань, оскільки сам не здатний їх повністю врегулювати, адже для цього потрібен спеціальний підхід у кожному конкретному випадку.

Слід наголосити, що межі суддівського розсуду можна констатувати у кримінальному провадженні як широко-масштабний кордон вибору того чи іншого рішення, які визначаються положеннями Кримінального кодексу України. Вони виступають як обмеження для суб'єктів, які здійснюють правосуддя. Зазначимо, що це дослідження може бути продовжене в напрямі вивчення підходів до розуміння судового розсуду в окремих країнах у різні історичні періоди, враховуючи особливості державного устрою, менталітету осіб, уповноважених на його здійснення, та правову сім'ю країни.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кравчук М.А. Історико-правові аспекти судового розсуду (дискреції). *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2015. № 33. С. 21–24.
2. Канцір В.С. Судовий угляд (розсуд) – один з елементів правозастосовної діяльності суду. В.С. Канцір. *Право України*. 1999. № 11. С. 127.
3. Барак А. Судейское усмотрение. Пер. с англ. М., 1999.
4. Макаренко А.С. Теоретичні аспекти здійснення суддівського розсуду при призначенні покарання. *Вісник Верховного Суду України: точка зору*. 2011. № 6 (130). С. 44–48.
5. Рарог А.И., Грачева Ю.В. Понятие, основание, признаки и значение судейского усмотрения в уголовном праве. *Государство и право*. 2001. № 11. С. 156.
6. Грачева Ю.В. Судейское усмотрение в реализации уголовно-правовых норм: проблемы законодательства, теории и практики : дисс. канд. юрид. наук: 12.00.08. Москва. 2011. С. 22.
7. Шаргородский М.Д. Уголовный закон. Избранные труды по уголовному праву. Сост. и предисл. Б.В. Волженкин. СПб, 2003. С. 96.
8. Вапнярчук В.В. Межі застосування судового розсуду у кримінальному провадженні. *Електронне наукове фахове видання Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*. 2014. Вип. 1(5). С. 12.
9. Березин. А.А. Пределы правоприменительного усмотрения : дисс. канд. юрид. наук: 12.00.01. Нижний Новгород, 2007. 200 с.
10. Ермакова К.П. Пределы судебного усмотрения : дисс. канд. юрид. наук: 12.00.01. Москва, 2010. 212 с.
11. Марков П.В. Правовая природа и условия осуществления судебного усмотрения : дисс. канд. юрид. наук: 12.00.01. Москва, 2012. 180 с.
12. Кримінальний кодекс України: Кодекс України, Кодекс, Закон від 05.04.2001 № 2341-III // *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2001, № 25-26, ст. 131.
13. Макаренко А.С. Значення судової практики в обмеженні суддівського розсуду у кримінальному праві. *Актуальні проблеми держави і права* : зб. наук. пр. Одеса, 2015. Вип. 75. С. 169–175.